

**Ք. ԵՐԵՎԱՆԻ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԱՌԿԱ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՑԵՐԸ**

Արմենուհի Ալբերտի Ալեքսանյան

*Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան, ք. Երևան, ՀՀ
aleksanyan.armenuhi@yandex.com*

Ուսումնասիրված են 20-րդ դարի Երևանի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ոլորտում առկա իրավական բացերը և դրանց ազդեցությունը քաղաքի պատմամշակութային միջավայրի պահպանության վրա: Վերլուծվում են Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրական կարգավորումները, տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունները, մշակութային արժեքների պահպանության իրավական մեխանիզմները և դրանց կիրառման արդյունավետությունը: Ուշադրություն է դարձվում խորհրդային ժամանակաշրջանի և մոդեռնիստական ճարտարապետության օբյեկտների իրավական կարգավիճակին, ինչպես նաև «պահպանության չափանիշների անորոշության» հիմնախնդրին, այն է՝ թե ինչ ծավալով և ինչ եղանակներով պետք է պահպանվի այս կամ այն ճարտարապետական կամ պատմամշակութային օբյեկտը: Ուսումնասիրվում և վերլուծվում են նաև քաղաքաշինական և ներդրումային քաղաքականությունների ազդեցությունը քաղաքի պատմական միջավայրի վրա, մասնավորապես, քննարկվում են հետևյալ հարցերը՝ գնահատվում է, թե շենքի որ հատվածներն ու տարրերն են ենթակա պահպանման՝ ամբողջ շենքը, թե միայն պատմամշակութային արժեք ներկայացնող մասերը, որոշվում է, թե վերակառուցման ընթացքում ինչպիսի փոփոխություններ են թույլատրելի, սահմանվում են այն չափանիշները, որոնց հիման վրա գնահատվում է շենքի պատմամշակութային արժեքը: Ներկայացվում է նաև միջազգային փորձի համեմատական վերլուծություն և ձևակերպվում են առաջարկություններ՝ ուղղված իրավական կարգավորումների կատարելագործմանը, ժառանգության պահպանության ինստիտուցիոնալ մեխանիզմների ամրապնդմանը և Երևանի ճարտարապետական ինքնության պահպանմանը:

Բանալի բառեր. 20-րդ դարի ժառանգություն, մշակութային ժառանգության պահպանում, իրավական բացեր, քաղաքաշինություն, պատմամշակութային միջավայր, մոդեռնիստական ճարտարապետություն

Ներածություն

20-րդ դարում ք. Երևանը փոքր գավառական քաղաքից վերածվեց խոշոր վարչական, արդյունաբերական և մշակութային կենտրոնի: Իրականացվեցին լայնածավալ քաղաքաշինական ծրագրեր, կառուցվեցին նոր փողոցներ, հրապարակներ, բնակելի թաղամասեր, հասարակական շենքեր և այգիներ: Քաղաքի զարգացման գործում մեծ դեր ունեցավ ճարտարապետ Ալեքսանդր

Թամանյանի գլխավոր հատակագիծը, որի հիման վրա Երևանը կառուցվեց որպես ժամանակակից և ներդաշնակ քաղաք: Այս շրջանի ճարտարապետությանը բնորոշ էր ազգային ավանդույթների և ժամանակակից լուծումների համադրումը, ինչը ձևավորեց Երևանի յուրահատուկ ճարտարապետական դիմագիծը: Ստեղծված շենքերն ու քաղաքաշինական համալիրները ոչ միայն արտացոլում են տարբեր պատմական և քաղաքական փուլերի ազդեցությունը, այլև ներկայացնում են նշանակալի մշակութային, գեղարվեստական և հասարակական արժեք: Խորհրդային մոդեռնիզմի, նեոկլասիցիզմի և ազգային ճարտարապետական մոտեցումների համադրությամբ ձևավորված կառույցները դարձել են Երևանի ինքնության և պատմական հիշողության կարևոր բաղադրիչ: Դրանք ոչ միայն ճարտարապետական արժեք ունեն, այլև արտացոլում են տարբեր ժամանակաշրջանների գաղափարախոսությունը, մշակույթն ու քաղաքաշինական մտածողությունը: Սակայն վերջին տասնամյակներին քաղաքաշինական ակտիվ գործընթացները, ներդրումային ծրագրերը և ինտենսիվ կառուցապատումը հանգեցրել են 20-րդ դ. բազմաթիվ արժեքավոր շինությունների մասնակի կամ ամբողջական կորստի: Խնդիրը պայմանավորված է ոչ միայն տնտեսական և քաղաքաշինական շահերի գերակայությամբ, այլև ոլորտը կարգավորող իրավական մեխանիզմների թերություններով: Գործող օրենսդրությունը հաճախ չի ապահովում ժամանակակից պատմամշակութային ժառանգության ամբողջական և արդյունավետ պաշտպանություն, հատկապես այն օբյեկտների դեպքում, որոնք դեռևս չեն ստացել հուշարձանի կարգավիճակ կամ որոնց արժեքը մասնագիտական և հանրային մակարդակներում լիարժեք գնահատված չէ:

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել ք. Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ոլորտում առկա իրավական բացերը, վերլուծել դրանց առաջացման պատճառները և գնահատել դրանց ազդեցությունը քաղաքային միջավայրի պահպանության վրա: Դիտարկվում են Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրական կարգավորումները, միջազգային փորձը, ինչպես նաև պահպանության ինստիտուցիոնալ և վարչարարական խնդիրները: Հետազոտության արդյունքում առաջարկվում են իրավական և կառավարման մեխանիզմների կատարելագործման ուղիներ՝ ուղղված ք. Երևանի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության արդյունավետության բարձրացմանը [1]:

Հոդվածի գիտական նորույթը պայմանավորված է Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության խնդրի ուսումնասիրությամբ ոչ միայն քաղաքաշինական կամ մշակութաբանական, այլև իրավական համալիր վերլուծության շրջանակում: Մինչ այժմ ոլորտում իրականացված հետազոտությունների մեծ մասը կենտրոնացել է առանձին ճարտարապետական օբյեկտների պատմաճարտարապետական արժեքի կամ քաղաքաշինական փոփոխությունների վրա, մինչդեռ իրավական կարգավորման բացերի համակարգային ուսումնասիրությունը սահմանափակ է: Ներդրումը կայանում է Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության գործող իրավական դաշտի ինքնուրույն համակարգային ուսումնասիրության և դրա արդյունքում առկա իրավական բացերի դասակարգման մեջ: Համադրվել է

Ժառանգության պահպանությանը վերաբերող իրավական նորմերը, դրանց կիրառման շրջանակը և Երևանի քաղաքային զարգացման համատեքստը՝ առանձնացնելով այն կարգավորումները, որոնք բավարար չեն 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության առանձնահատկությունների լիարժեք պաշտպանության համար: Կարևոր է նաև իրավական բացերի՝ ըստ դրանց բնույթի և կարգավորման փուլի դասակարգումը՝ ներառելով ճարտարապետական ժառանգության նույնականացման և գնահատման, հաշվառման և իրավական կարգավիճակի ամրագրման, պահպանության ռեժիմների սահմանման, վերականգնման և վերակառուցման, ինչպես նաև նոր կառուցապատման և քաղաքաշինական միջամտությունների նկատմամբ իրավական վերահսկողության խնդիրները: Հետազոտության արդյունքում ձևակերպվել են Երևանի 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության իրավական մեխանիզմների կատարելագործմանն ուղղված առաջարկություններ, որոնց նպատակն է առավել հստակեցնել արժեքավոր օբյեկտների իրավական պաշտպանության չափորոշիչները, նվազեցնել իրավական անորոշությունը և ապահովել ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ու քաղաքային զարգացման շահերի առավել հավասարակշռված համադրումը: Այսպիսով, աշխատանքի գիտական արժեքը ոչ միայն գործող իրավական կարգավորումների նկարագրության, այլև դրանց քննադատական համակարգման, կոնկրետ իրավական բացերի բացահայտման և դրանց հաղթահարման ուղղությամբ հիմնավորված առաջարկությունների մշակման մեջ է [2]:

Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանությանը վերաբերող իրավական նորմերի համակարգված վերլուծությունը հողվածում իրականացվում է մի քանի փոխկապակցված մակարդակներով, ինչը մինչ այժմ ամբողջական ձևով չի ուսումնասիրվել:

Հետազոտության շրջանակում ուսումնասիրվում են մշակութային ժառանգության պահպանությանը, քաղաքաշինությանը և տեղական ինքնակառավարմանը վերաբերող իրավական ակտերը՝ բացահայտելով դրանց միջև առկա հակասությունները և կիրառման խնդիրները:

Վերլուծությունը ներառում է.

- «Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» ՀՀ օրենքի ուսումնասիրություն՝ պարզելու, թե ինչ չափանիշներով են 20-րդ դ. կառույցները ճանաչվում կամ չեն ճանաչվում որպես պահպանության ենթակա արժեքներ [3],
- «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի և քաղաքաշինական ենթաօրենսդրական ակտերի վերլուծություն՝ հասկանալու համար, թե ինչպես են կառուցապատման թույլտվությունների գործընթացներում հաշվի առնվում մշակութային ժառանգության պահպանության պահանջները,
- Երևանի գլխավոր հատակագծի և գոտևորման փաստաթղթերի ուսումնասիրություն՝ գնահատելու պատմամշակութային միջավայրի պահպանության մեխանիզմների արդյունավետությունը,

- պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունների բաշխման ուսումնասիրություն՝ բացահայտելու վերահսկողության և պատասխանատվության ոլորտներում առկա բացերը [4]:

Նյութեր և մեթոդներ

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են իրավական, համեմատական և վերլուծական մեթոդներ՝ Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ոլորտում առկա խնդիրների բազմակողմանի ուսումնասիրման նպատակով: Աշխատանքի տեսական և փաստական հիմքը կազմող իրավական ակտերի ընտրությունը պայմանավորված է նրանով, որ մշակութային ժառանգության պահպանությունը և քաղաքաշինական զարգացումը Հայաստանում կարգավորվում են փոխկապակցված իրավական մեխանիզմներով: «Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» օրենքը սահմանում է պատմամշակութային արժեքների պահպանության, օգտագործման և պաշտպանության հիմնական սկզբունքները, իսկ «Քաղաքաշինության մասին» օրենքը կարգավորում է տարածքների պլանավորման, կառուցապատման և քաղաքաշինական գործունեության իրականացման իրավական հիմքերը: Կառավարության որոշումները և ենթաօրենսդրական կարգավորումները լրացնում են այդ դրույթները՝ սահմանելով դրանց գործնական կիրառման ընթացակարգերը: Հետևաբար, նշված իրավական աղբյուրները հնարավորություն են տալիս ուսումնասիրել ինչպես մշակութային ժառանգության պահպանության պահանջները, այնպես էլ դրանց համադրումը ժամանակակից տարածքային և քաղաքաշինական զարգացման գործընթացների հետ [5]:

«Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին» օրենքը կարգավորում է պատմական շենքերի, հուշարձանների և դրանց պահպանական գոտիների իրավական կարգավիճակը, պահպանության, օգտագործման և փոփոխությունների թույլատրելիության սկզբունքները: Այս օրենքը հիմք է տալիս հասկանալու, թե ինչ պահանջներ են սահմանվում մշակութային արժեք ունեցող օբյեկտների նկատմամբ:

Կառավարության որոշումները և ենթաօրենսդրական կարգավորումները ներառվել են, քանի որ դրանք մանրամասնում են օրենքների կիրառման գործնական մեխանիզմները՝ սահմանելով ընթացակարգեր, չափանիշներ և պատասխանատու մարմինների լիազորություններ: Մշակութային ժառանգության և հուշարձանների պահպանության մասին՝ օրենքը հուշարձան է համարում ոչ միայն առանձին շենքեր, այլ նաև պատմական միջավայրը, լանդշաֆտը, պատմական կենտրոնները, հնավայրերը, համալիրները, հարակից տարածքները, որոնք անմիջականորեն շրջապատում են հուշարձանը և կարևոր են դրա պատմական, մշակութային, ճարտարապետական կամ տեսողական արժեքի պահպանման համար, օրինակ՝

- եկեղեցու շրջակա բակը,
- ամրոցի շուրջ գտնվող պաշտպանական գոտին,

- պատմական շենքի դիմացի հրապարակը,
- հնավայրին հարող տարածքները,
- պատմական միջավայր ձևավորող փողոցներն ու բաց տարածքները:

Ժառանգության նկատմամբ պետական մոտեցում: Օրենքը մշակութային ժառանգությունը դիտարկում է որպես ազգային արժեք, ոչ թե միայն սեփականություն:

Քանդման արգելք: Հուշարձանների քանդումը սկզբունքորեն արգելվում է:

Գիտական վերահսկողություն: Վերականգնման, վերակառուցման և հնագիտական պեղումների իրականացումը պահանջում է մասնագիտական եզրակացություններ:

Խնդիրներն ու հակասությունները: Հաճախ տեղի են ունենում ապօրինի վերակառուցումներ, ճակատների փոփոխություններ, պատմական շենքերի մասնակի ապամոնտաժումներ, բիզնես շահերի գերակայություն:

«Քաղաքաշինության մասին» օրենք: Սահմանում է տարածքների պլանավորման, կառուցապատման, վերակառուցման և քաղաքաշինական գործունեության իրականացման ընդհանուր կանոնները: Այն կարևոր է հասկանալու համար, թե ինչպես են նոր կառուցապատման և զարգացման գործընթացները համադրվում պատմական միջավայրի պահպանության պահանջների հետ:

«Քաղաքաշինության մասին» օրենքի վերլուծություն: Օրենքի նպատակն ու կարգավորումը՝

- տարածքային պլանավորում,
- կառուցապատում, նախագծման թույլտվություններ,
- քաղաքաշինական փաստաթղթեր, շինարարության վերահսկողություն:

Տարածքային պլանավորումը քաղաքաշինական գործունեության կարևոր ուղղություն է, որի միջոցով սահմանվում են տարածքների օգտագործման, զարգացման և կառուցապատման սկզբունքները: Այն իրականացվում է քաղաքաշինական ծրագրային փաստաթղթերի հիման վրա և նպատակ ունի ապահովել տարածքների կայուն զարգացումը, ռացիոնալ օգտագործումը, շրջակա միջավայրի պահպանությունը և բնակչության կենսագործունեության բարենպաստ պայմանների ստեղծումը: Այս միջոցառումները միտված են.

- ապահովել տարածքների արդյունավետ և նպատակային օգտագործումը,
- որոշել բնակելի, հասարակական, արտադրական, գյուղատնտեսական, հանգստի և այլ գոտիների տեղաբաշխումը,
- կազմակերպել տրանսպորտային և ինժեներական ենթակառուցվածքների զարգացումը,
- պահպանել շրջակա միջավայրը, պատմամշակութային հուշարձանները և բնական ռեսուրսները,
- ստեղծել բնակչության համար անվտանգ և բարենպաստ կենսամիջավայր:

Տարածքային պլանավորման գործնական կիրառությունը կարելի է ներկայացնել հետևյալ կերպ. եթե համայնքը նախատեսում է կառուցել նոր բնակելի թաղամաս, ապա նախապես սահմանվում են՝

- բնակելի շենքերի կառուցման համար նախատեսված տարածքները,

- դպրոցների, մանկապարտեզների, այգիների և այլ հասարակական նշանակության օբյեկտների տեղակայման վայրերը,
- ճանապարհների, ջրա-, գազա-, էլեկտրամատակարարման և այլ ինժեներական ենթակառուցվածքների անցկացման ուղղությունները,
- տվյալ տարածքում կառուցապատման համար սահմանված պահանջներն ու սահմանափակումները:

Այսպիսով, տարածքային պլանավորումը ապահովում է տարածքի կազմակերպված, անվտանգ և կայուն զարգացումը՝ հաշվի առնելով բնակչության ներկա և ապագա կարիքները:

Ուսումնասիրվել են Երևանի 20-րդ դարի ճարտարապետական արժեք ներկայացնող շենքերի պահպանության, վերակառուցման կամ ապամոնտաժման վերաբերյալ պաշտոնական փաստաթղթեր, մասնագիտական հրապարակումներ, գիտական հոդվածներ և քաղաքաշինական ծրագրեր: Հետազոտության շրջանակում կիրառվել է նաև դեպքերի ուսումնասիրության մեթոդը, որի միջոցով վերլուծվել են հանրային լայն արձագանք ստացած մի շարք ճարտարապետական օբյեկտների պահպանության կամ կորստի օրինակները [6]:

Երևանի «Ռոսիա» կինոթատրոն - որպես արդեն կորցված ճարտարապետական համալիր, որը հաճախ դիտարկվում է որպես իրավական պաշտպանության անբավարարության և արագ քաղաքաշինական վերափոխումների ազդեցության օրինակ: Այն խորհրդային մոդեռնիստական քաղաքաշինության հետաքրքիր օրինակ է, որտեղ շեշտված են հորիզոնական ծավալներն ու հանրային տարածքի գաղափարը: «Ռոսիա» կինոթատրոնը համարվում է Երևանի ամենամոդեռնիստական կառույցներից մեկը: Ցավոք, այսօր այն հայտնվել է այնպիսի միջավայրում, որը թույլ չի տալիս շենքն ընկալել այնպես, ինչպես որ այն նախատեսել էին հեղինակները՝ Հրաչ Պողոսյանը, Արթուր Թարխանյանն ու Սպարտակ Խաչիկյանը (նկ. 1, նկ. 2.) [7]:

Նկ. 1. Ռոսիա կինոթատրոնի նախկին տեսքը՝ 1974թ., վերանվանված «Այրարատ»

Նկ. 2. Ռոսիա կինոթատրոնի ներկայիս տեսքը՝ որպես առևտրամշակութային կենտրոն [7]

Ուսումնասիրության մեթոդը թույլ է տալիս տեսական մակարդակով դիտարկել իրավական կարգավորումները, քաղաքաշինական իրավիճակները՝ վերլուծելով հանրային լայն արձագանք ստացած ճարտարապետական օբյեկտների ճակատագիրը: Մասնավորապես, ընտրվել են այնպիսի դեպքեր, որոնք ներկայացնում են տարբեր իրավիճակային մոդելներ՝ պահպանություն,

մասնակի վերափոխում և ամբողջական կորուստ: Այս դեպքերի համադրական վերլուծությունը հնարավորություն է տվել բացահայտելու, թե ինչպես են իրավական նորմերը գործել և ինչ հանգամանքներ են ազդել որոշումների կայացման վրա: Ուսումնասիրվել են այն օբյեկտները, որոնք ունեն խորհրդային մոդեռնիզմի կամ ուշ մոդեռնիստական ճարտարապետության առանձնահատկություններ և որոնք են եղել զարգացման քննարկումների կենտրոնում: Վերլուծության ընթացքում դիտարկվել են՝

- օբյեկտների իրավական կարգավիճակի փոփոխության փուլերը,
- պետական և տեղական մարմինների կողմից կայացված որոշումների հիմքերը,
- քաղաքաշինական նախագծերի ազդեցությունը դրանց պահպանության վրա,
- հանրային և մասնագիտական արձագանքների դերը որոշումների ընթացքի վրա:

Համեմատական մեթոդի կիրառմամբ դիտարկվել է միջազգային փորձը, մասնավորապես, եվրոպական քաղաքներում 20-րդ դարի մոդեռնիստական և խորհրդային շրջանի ճարտարապետության պահպանության իրավական մոտեցումները: Սա հնարավորություն է տվել բացահայտելու իրավակարգավորման առանձնահատկություններն ու բացերը, ինչպես նաև առաջարկելու ոլորտի կատարելագործման հնարավոր ուղղություններ: Կիրառվել են համակարգային և բովանդակային վերլուծության մեթոդներ, որոնց միջոցով գնահատվել են գործող իրավական մեխանիզմների արդյունավետությունը, դրանց կիրառումն ու ազդեցությունը Երևանի պատմամշակութային միջավայրի պահպանության վրա:

Արդյունքներ և քննարկում

Հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ Երևանի 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ոլորտում առկա են էական իրավական և ինստիտուցիոնալ խնդիրներ, որոնք խոչընդոտում են պատմամշակութային արժեք ներկայացնող շենքերի արդյունավետ պահպանությանը: Գործող օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ մշակութային ժառանգության պահպանությանը վերաբերող իրավական ակտերը հիմնականում կենտրոնացված են առավել հին պատմամշակութային շերտերի վրա, մինչդեռ 20-րդ դարի, հատկապես խորհրդային շրջանի ճարտարապետությունը հաճախ չի դիտարկվում որպես լիարժեք պահպանության ենթակա արժեք: Իրավական հիմնական բացերից մեկը հուշարձանների հաշվառման և կարգավիճակի շնորհման գործընթացի սահմանափակ արդյունավետությունն է: Շատ ճարտարապետական օբյեկտներ, որոնք ունեն պատմական, գեղարվեստական կամ քաղաքաշինական նշանակություն, ընդգրկված չեն պահպանվող հուշարձանների ցանկում, ինչի հետևանքով դրանք ենթակա են վերափոխման կամ քանդման՝ առանց բավարար մասնագիտական գնահատման: Միաժամանակ, պահպանության չափանիշները հաճախ ձևակերպված չեն հստակ և միասնական սկզբունքներով, ինչը ստեղծում է իրավական մեկնաբանությունների լայն դաշտ:

Երիտասարդական պալատի ստեղծումն ու քանդումը:

Երևանի ամենանշանավոր խորհրդային մոդեռնիստական կառույցներից մեկն էր Երիտասարդական պալատը, որը, կառուցված լինելով 1970-ականներին, ուներ յուրահատուկ ծավալատարածական լուծումներ և ծառայում էր որպես հասարակական և մշակութային կենտրոն: Երիտասարդական պալատի օրինակը ցույց է տալիս մի շարք համակարգային խնդիրներ.

- իրավական դաշտի անկատարություն (պաշտպանության մեխանիզմների բացակայություն կամ անարդյունավետություն),
- քաղաքաշինական որոշումների ոչ թափանցիկություն,
- մասնագիտական գնահատման և հանրային քննարկման բացակայություն:

Այս դեպքը հաճախ ներկայացվում է որպես խորհրդանշական օրինակ այն բանի, թե ինչպես 20-րդ դարի արժեքավոր մոդեռնիստական շենքերը կարող են կորսվել տնտեսական շահերի գերակայության և կառավարման թերությունների հետևանքով:

Արդյունքում՝ չիրականացվեց համարժեք մասնագիտական գնահատում դրա պահպանման հնարավորության վերաբերյալ, չկատարվեց ամբողջական փաստագրում, չիրականացվեց դրա տեղում նախատեսված նախագիծը, տարածքը մնաց անօգտագործելի (նկ. 3, 4) [8]: 20-րդ դարի ճարտարապետական ժառանգությունը Հայաստանում ոչ միայն չի պահպանվում, այլ հաճախ վերանում է առանց պատշաճ փաստագրման և գիտական գնահատման:

Նկ. 3. Երիտասարդական պալատը, կառուցված 1970-ականներին

Նկ. 4. Ամբողջությամբ քանդված 2004–2007 թթ. [8]

Քաղաքաշինական և ներդրումային շահերը հաճախ գերակայում են ժառանգության պահպանության սկզբունքներին: Վերջին տասնամյակներում Երևանի կենտրոնական հատվածներում իրականացված մի շարք կառուցապատումներ հանգեցրել են 20-րդ դ. արժեքավոր շենքերի մասնակի կամ ամբողջական կորստի, ինչպես նաև պատմական միջավայրի խախտման: Այս գործընթացներում նկատվում է պետական և տեղական կառավարման մարմինների միջև լիազորությունների ոչ հստակ բաշխում, ինչպես նաև հանրային մասնակցության սահմանափակ մակարդակ:

Համեմատական ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մի շարք եվրոպական երկրներում 20-րդ դ. մոդեռնիստական և հետպատերազմյան ճարտարապետությունը դիտարկվում է որպես

մշակութային ժառանգության կարևոր մաս և պաշտպանվում է հատուկ իրավական ու մասնագիտական մեխանիզմներով: Այդ փորձը վկայում է, որ ժառանգության պահպանության արդյունավետ համակարգը պահանջում է ոչ միայն իրավական կարգավորումների առկայություն, այլև հանրային իրազեկվածության բարձրացում, մասնագիտական անկախ գնահատման համակարգ և երկարաժամկետ քաղաքաշինական ռազմավարություն:

Քննարկման արդյունքում կարելի է եզրակացնել, որ Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության հիմնական խնդիրը ոչ միայն իրավական նորմերի թերի լինելն է, այլև դրանց կիրառման սահմանափակ արդյունավետությունը: Անհրաժեշտ է մշակել ժամանակակից ճարտարապետական ժառանգության գնահատման հստակ չափորոշիչներ, ընդլայնել պահպանվող օբյեկտների ցանկը, ամրապնդել վերահսկողական մեխանիզմները և ապահովել հանրային ու մասնագիտական շրջանակների ակտիվ ներգրավվածությունը որոշումների կայացման գործընթացում:

Երևանի ներկայիս համակարգի և եվրոպական մոդելների միջև հիմնական մոտեցման տարբերությունը հետևյալն է.

- ճարտարապետությունը գնահատվում է որպես **20-րդ դ. մշակութային ինքնություն շերտ**,
- պաշտպանությունը տարածվում է նաև միջավայրի և գործառույթի վրա,
- կիրառվում են հատուկ չափորոշիչներ մոդեռնիզմի համար (ոչ թե ընդհանուր հուշարձանային կանոններ),
- պետությունը պարտավոր է պահպանել ոչ միայն ձևը, այլ նաև գաղափարը:

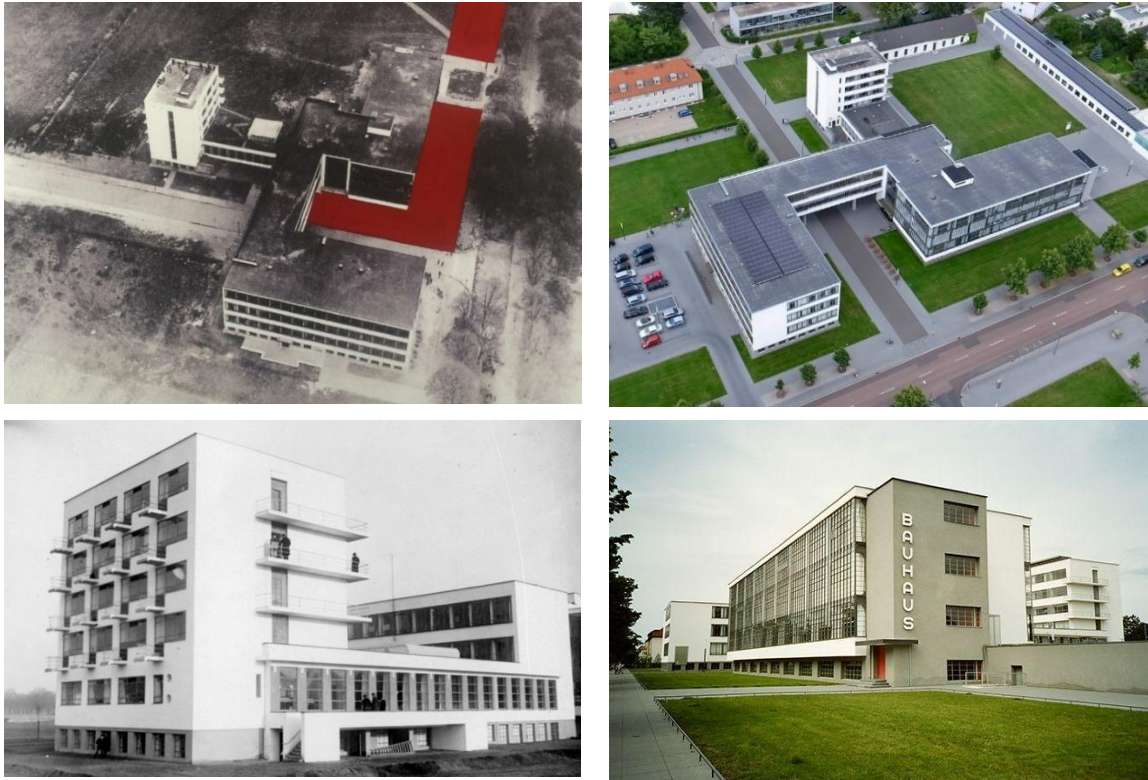
Երևանի համար նման մոտեցման դեպքում կարող են պաշտպանվել ոչ միայն առանձին շենքեր, այլ նաև ամբողջ մոդեռնիստական թաղամասեր, 20-րդ դարի ճարտարապետությունը կստանա ինքնություն իրավական դասակարգում, կգնահատվի քաղաքաշինական և գաղափարական արժեքը:

Եվրոպական մոդելների կիրառելիությունը Երևան քաղաքի համար

Եվրոպական երկրների փորձի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանությունը հիմնված է ոչ միայն իրավական պաշտպանության դասական մեխանիզմների, այլև մոդեռնիստական ճարտարապետության՝ որպես ինքնություն մշակութային շերտի ճանաչման վրա: Այս մոտեցումն առանձնահատուկ է նրանով, որ ժառանգությունը դիտարկվում է ոչ միայն առանձին օբյեկտների մակարդակում, այլ նաև որպես գաղափարական, քաղաքաշինական և միջավայրային ամբողջություն:

Այս համատեքստում առանձնահատուկ նշանակություն ունի Բաուհաուսի օրինակը, որտեղ պահպանությունն իրականացվում է ոչ միայն շենքային համալիրի, այլ նաև դրա ֆունկցիոնալ և գաղափարական համակարգի պահպանման տրամաբանությամբ: Բաուհաուսի փորձը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դ. ճարտարապետությունը կարող է դիտարկվել որպես մշակութային ինքնության կրող համակարգ, որի արժեքը պայմանավորված է ոչ միայն նյութական, այլև գաղափարական բաղադրիչներով: Բաուհաուսը պաշտպանված է ոչ միայն որպես առանձին շենք, այլ

որպես ճարտարապետական գաղափարական դպրոց և ամբողջական համակարգ: Պահպանությունը ներառում է շենքերը, ֆունկցիոնալ օգտագործումը (կրթական միջավայր), քաղաքային համատեքստը և նախագծման սկզբունքները: Այստեղ օրենքը պաշտպանում է ոչ միայն «քարը», այլ նաև մոդեռնիզմի գաղափարը որպես մշակութային արժեք: Բաուհաուսի փորձը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դարի ճարտարապետությունը կարող է դիտարկվել որպես մշակութային ինքնության կրող ամբողջական համակարգ, որի արժեքը պայմանավորված է ոչ միայն նյութական շերտով, այլև նրա գաղափարական, սոցիալական և կրթական բաղադրիչներով (նկ. 5), [9]:

*Նկ. 5. Բաուհաուսի (Bauhaus Dessau) համալիրը՝
ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգություն [9]*

Գերմանիայում մոդեռնիստական ժառանգությունը դիտարկվում է որպես ազգային ինքնության մաս: Այս մոտեցումը կիրառելի է հատկապես Երևանի համար, որտեղ խորհրդային մոդեռնիզմի բազմաթիվ օրինակներ ներկայումս գտնվում են վերաիմաստավորման կամ կորստի վտանգի տակ: Եթե եվրոպական փորձը շեշտադրում է ժառանգության «ամբողջականության» պահպանումը, ապա Երևանի դեպքում ևս անհրաժեշտ է դիտարկել ոչ միայն առանձին շենքերի արտաքին տեսքը, այլև դրանց քաղաքաշինական դերը, հանրային գործառույթը և գաղափարական նշանակությունը: Այն կարող է նպաստել խորհրդային շրջանի ճարտարապետության ընկալմանը ոչ թե որպես անցանկալի անցյալի մնացորդ, այլ որպես քաղաքի մշակութային հիշողության և ինքնության կարևոր շերտ: Միևնույն ժամանակ եվրոպական մոդելների կիրառումը չի կարող մեխանիկական լինել: Երևանի սոցիալական, տնտեսական և ինստիտուցիոնալ պայմանները պահանջում են տեղայնացված մոտեցումներ, որտեղ պահպանությունը կհամադրվի արդիական օգտագործման, համայնքային ներգրավման և տնտեսական կենսունակության հետ: Բաուհաուսի

օրինակը ցույց է տալիս, թե ինչպես կարելի է պահպանել ճարտարապետական ժառանգության ոչ միայն նյութական, այլև գաղափարական և մշակութային ձևերը:

Նմանատիպ մոտեցում կիրառվում է նաև Ֆրանսիայում՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի շրջանակում ճանաչված **Լե Կորբյուզիեի** (Le Corbusier) նախագծերի պահպանության դեպքում, մասնավորապես, Յունիտե դ'Աբիտասիոնի (Unité d'Habitation) համալիրի օրինակով: Այստեղ պահպանության առարկա է ոչ միայն շենքի ֆիզիկական կառուցվածքը, այլև այն սոցիալական և քաղաքաշինական գաղափարախոսությունը, որի հիման վրա ձևավորվել էր նախագիծը:

Յունիտե դ'Աբիտասիոնը (ֆր. Unité d'Habitation, «Բնակելի միավոր») դիտարկվում է որպես մոդեռնիստական ճարտարապետության ամբողջական մանիֆեստ, որտեղ բնակելի միջավայրը, հանրային տարածքները և կոլեկտիվ կյանքի կազմակերպման սկզբունքները կազմում են միասնական համակարգ: **Լե Կորբյուզիեի** նախագծերը (օր.՝ Cité Radieuse, Marseille) ընդգրկված են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համաշխարհային ժառանգության ցանկում՝ որպես մոդեռնիստական ճարտարապետության միասնական համալիր (նկ. 6), [10]: Այստեղ կարևոր է, որ գնահատումը չի սահմանափակվում շենքով, այլ ներառում է նաև միջավայրային և քաղաքաշինական համատեքստը:

Ֆրանսիայում 20-րդ դ. ճարտարապետությունը ներառված է ազգային հուշարձանների պաշտպանության համակարգում որպես ինքնուրույն արժեքային շերտ:

Նկ. 6. Յունեսկոյի շրջանակում ճանաչված Լե Կորբյուզիեի նախագիծը (Unité d'Habitation, Cité Radieuse, Marseille բնակելի համալիր) [10]

Այս փորձը կարևոր է Երևանի համար, քանի որ այն ցույց է տալիս, որ մոդեռնիստական ժառանգության արժեքավորումը կարող է հիմնվել ոչ միայն գեղագիտական կամ պատմական չափանիշների վրա, այլև տվյալ կառույցների սոցիալական և գաղափարական նշանակության ճանաչման միջոցով: Խորհրդային շրջանում Երևանի մի շարք շենքեր և համալիրներ նույնպես

ստեղծվել էին որպես նոր կենսակերպի, հանրային հարաբերությունների և քաղաքային մշակույթի արտահայտություններ: Հետևաբար, դրանց պահպանությունը կարող է դիտարկվել ոչ միայն որպես առանձին ճարտարապետական օբյեկտների պաշտպանություն, այլև որպես քաղաքային հիշողության և մշակութային ինքնության պահպանման գործընթաց [11]: Այս համատեքստում եվրոպական փորձը կարևոր մեթոդաբանական հիմք է տալիս վերաիմաստավորելու Երևանի մոդեռնիստական ժառանգությունը որպես բազմաշերտ մշակութային համակարգ, որտեղ նյութական և ոչ նյութական արժեքները փոխկապակցված են:

Այստեղ պահպանության առարկա է ոչ միայն որոշակի շենքը, այլև մոդեռնիստական ճարտարապետության ամբողջական տեսլականը՝ ներառյալ տարածքային կազմակերպումը, սոցիալական ֆունկցիան և քաղաքաշինական սկզբունքները: Եվրոպական այս փորձը ցույց է տալիս երեք հիմնական սկզբունք, որոնք կարող են կիրառվել Երևանի պայմաններում. առաջին՝ 20-րդ դարի ճարտարապետության առանձին իրավական և արժեքային խմբի ձևավորում, երկրորդ՝ միջավայրային և ոչ միայն օբյեկտային պահպանության ապահովում, երրորդ՝ ճարտարապետական ժառանգության գնահատման մեջ գաղափարական և քաղաքաշինական չափանիշների ներառում [12]:

Երևանի քաղաքային միջավայրում, որտեղ 20-րդ դ. մոդեռնիստական ճարտարապետությունը կազմում է զգալի շերտ, այս մոտեցման հարմարեցումը կարող է ունենալ համակարգային նշանակություն: Այն թույլ կտա հաղթահարել ներկայիս իրավական համակարգի սահմանափակումները, որտեղ հուշարձանային պաշտպանության մեխանիզմները հիմնականում կենտրոնացած են դասական պատմական ժառանգության վրա և բավարար չափով չեն անդրադառնում խորհրդային շրջանի ճարտարապետությանը: Եվրոպական մոդելների կիրառելիությունը Երևանի համար արտահայտվում է ոչ թե ուղղակի իրավական փոխառությամբ, այլ ինտեգրված մոտեցման ձևավորմամբ, որտեղ 20-րդ դ. ճարտարապետությունը դիտարկվում է որպես ինքնուրույն պաշտպանվող մշակութային շերտ՝ իր միջավայրային, սոցիալական և գաղափարական ամբողջականությամբ:

Այսպիսով, Երևանի 20-րդ դ. ճարտարապետական ժառանգության պահպանության արդյունավետությունը հնարավոր է բարձրացնել միայն իրավական, կառավարչական և հանրային մեխանիզմների համադրված բարեփոխումների միջոցով: Ժառանգության պահպանումը պետք է դիտարկվի ոչ միայն որպես մշակութային արժեքների պաշտպանության խնդիր, այլև որպես քաղաքի պատմական հիշողության, ինքնության և կայուն զարգացման կարևոր նախապայման:

Եզրակացություն

Երևանի հիմնական խնդիրը միայն առանձին շենքերի կորուստը չէ, այլ ամբողջ քաղաքային հիշողության աստիճանական քայքայումը: Գործող իրավական համակարգը դեռևս ամբողջությամբ հարմարեցված չէ 20-րդ դ. քաղաքային ժառանգության պահպանությանը, հատկապես խորհրդային մոդեռնիզմի, պատմական թաղամասերի և քաղաքային ամբողջական միջավայրի

պաշտպանության հարցերում: Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ Երևանի 20-րդ դ. Ճարտարապետական ժառանգության պահպանության ոլորտում առկա են զգալի իրավական և կառավարման բնույթի բացեր, որոնք վտանգում են քաղաքի պատմամշակութային ինքնության պահպանումը: Գործող օրենսդրական համակարգը լիարժեք չի արձագանքում ժամանակակից ճարտարապետական ժառանգության պահպանության պահանջներին, հատկապես խորհրդային շրջանի և մոդեռնիստական արժեք ներկայացնող կառույցների դեպքում: Ուսումնասիրությունների հիման վրա կարելի է պնդել, որ քաղաքաշինական և տնտեսական շահերի գերակայությունը հաճախ հանգեցնում է պատմամշակութային արժեք ներկայացնող շենքերի վերափոխման կամ ոչնչացման: Միաժամանակ, պահպանության ոլորտում առկա է ինստիտուցիոնալ համակարգման պակաս, վերահսկողական մեխանիզմների թուլություն և հանրային մասնակցության սահմանափակ մակարդակ: Այս հանգամանքները նվազեցնում են իրավական պաշտպանության արդյունավետությունը և նպաստում ճարտարապետական ժառանգության աստիճանական կորստին: Միջազգային փորձի համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ 20-րդ դարի ճարտարապետության պահպանությունը պահանջում է համալիր մոտեցում, որը ներառում է հստակ իրավական կարգավորումներ, մասնագիտական գնահատման անկախ համակարգ, հանրային իրազեկվածության բարձրացում և երկարաժամկետ քաղաքաշինական քաղաքականություն: Այս առումով Հայաստանի համար կարևոր է վերանայել գործող օրենսդրությունը՝ ընդլայնելով պահպանվող ժառանգության շրջանակը և ներդնելով ժամանակակից պահպանական չափորոշիչներ: Այս մոտեցումը բավական հիմնավորված է Հայաստանի համար՝ հատկապես հաշվի առնելով մշակութային ժառանգության բազմաշերտությունն ու ներկայիս սպառնալիքները (քաղաքաշինական ճնշում, անբավարար վերահսկողություն, կլիմայական ազդեցություններ և այլն): Եթե օրենսդրությունը վերանայվի, ընդլայնելով պահպանվող ժառանգության շրջանակը, ապա դա կարող է ներառել ոչ միայն դասական հուշարձանները, այլ նաև.

- ոչ նյութական մշակութային ժառանգությունը (ավանդույթներ, արհեստներ, ծեսեր),
- արդյունաբերական ժառանգությունը (հին գործարաններ, տեխնիկական կառույցներ),
- խորհրդային շրջանի ճարտարապետությունը, որը հաճախ չի ընկալվում որպես պահպանման արժանի,
- քաղաքային պատմական միջավայրերը որպես ամբողջական համակարգ, ոչ միայն առանձին շենքեր:

Ժամանակակից պահպանական չափորոշիչների ներդրումը սովորաբար նշանակում է՝

- միջազգային ստանդարտներին մոտեցում (օր. Վենետիկյան կանոնադրության և ICOMOS-ի սկզբունքների կիրառում),
- թվային քարտեզագրում և 3D փաստագրում,
- ռիսկերի գնահատման համակարգերի ստեղծում,
- վերականգնման աշխատանքների ավելի խիստ վերահսկում՝ «վերականգնում առանց աղավաղման» սկզբունքով,

- համայնքային մասնակցության ուժեղացում:

Հայաստանի դեպքում հատկապես կարևոր է հավասարակշռել երկու մոտեցում՝ զարգացումը (քաղաքաշինություն, ենթակառուցվածքներ) և ժառանգության պահպանումը, որովհետև առանց հստակ չափորոշիչների այդ հավասարությունը հաճախ խախտվում է:

Գրականության ցանկ

- [1] ՀՀ օրենքը «Պատմության և մշակույթի անշարժ հուշարձանների ու պատմական միջավայրի պահպանության և օգտագործման մասին», Երևան 2002,
https://www.arlis.am/hy/acts/203251?utm_source.
https://www.unesco.org/en/cultnatlaws/law-protection-and-use-immovable-monuments-history-and-culture-and-historical-surroundingamended?utm_source.
- [2] **M. Sahakyan, A. Aloyan**, Current Tendencies of the Yerevan Small Center Revaluation and Modernization, in: Proceedings of the 4th International Conference on Architecture: Heritage, Traditions and Innovations (AHTI 2022). Athena Transactions in Social Sciences and Humanities 2 (2023) 383–389, DOI: <https://doi.org/10.55060/s.atssh.221230.052>.
- [3] **Z. Mamian**, Some Issues of Reconstruction of Public Centers and Conservation of Historical Cultural Heritage in Yerevan. Advanced Materials Research 1020 (2014), 707–710.
- [4] **M. Harutyunyan**, The Stages of Development of Architecture and Observance of Architectural Heritage in the Republic of Armenia. Sustainable Engineering and Innovation 4 (2) (2022) 217–226.
- [5] https://www.e-draft.am/projects/1274/about?utm_source.
- [6] ՀՀ օրենք «Քաղաքաշինության մասին», ընդունվել է 1998 թ.,
<<https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150111>>, <<https://www.arlis.am/hy/acts/69797>>.
- [7] <https://mediamax.am/am/specialprojects/yerevan-XX-century/6188/>.
- [8] **Ա. Ալեքսանյան, Լ. Կիրակոսյան**, 20-րդ դարի Հայաստանի ճարտարապետական ժառանգության պահպանության խնդիրները, ՃՇՀԱՀ Գիտ. աշխ. 1 (94) (2026) էջ 29-42:
- [9] https://whc.unesco.org/en/list/729?utm_source.
- [10] <https://www.archdaily.com/85971/ad-classics-unite-d-habitation-le-corbusier>
- [11] ՀՀ իրավական տեղեկատվական համակարգ (ARLIS), Available from:
<https://www.arlis.am/hy/acts/55940?utm_source.>.
- [12] Docomomo International, 2024 – CC BY 4.0, 280 p. (20-րդ դարի մոդեռնիստական ճարտարապետության պահպանության միջազգային հարթակ),
DOI: <https://doi.org/10.52200/docomomo.books.01>:

ПРАВОВЫЕ ПРОБЕЛЫ В СФЕРЕ СОХРАНЕНИЯ АРХИТЕКТУРНОГО НАСЛЕДИЯ Г. ЕРЕВАНА 20- ГО ВЕКА

Арменуи Альбертовна Алексанян

Национальный университет архитектуры и строительства Армении, г. Ереван, РА

aleksanyan.armenuhi@yandex.com

Исследуются существующие правовые пробелы в сфере сохранения архитектурного наследия г. Еревана 20-го века и их влияние на сохранение историко-культурной городской среды. Анализируются действующие законодательные нормы Республики Армения, полномочия органов местного самоуправления, механизмы охраны культурных ценностей и эффективность их применения. Особое внимание уделяется правовому статусу объектов архитектуры советского периода и модернистской архитектуры, а также проблеме “неопределённости критериев сохранения” - в какой степени и каким образом должен сохраняться тот или иной архитектурный, или историко-культурный объект. Также исследуется и анализируется влияние градостроительной и инвестиционной политики на историческую среду города. Рассматриваются следующие вопросы: подлежит ли здание сохранению полностью или только его отдельные элементы; какие изменения допустимы в процессе реконструкции; по каким критериям оценивается историко-культурная ценность здания. В статье представлены сравнительные обзоры международного опыта и сформулированы предложения, направленные на совершенствование правовой базы, укрепление институциональных механизмов охраны наследия и сохранение архитектурной идентичности г. Еревана.

Ключевые слова: наследие XX века, сохранение культурного наследия, правовые пробелы, градостроительство, историко-культурная среда, модернистская архитектура

LEGAL GAPS IN THE PRESERVATION OF YEREVAN'S 20TH-CENTURY ARCHITECTURAL HERITAGE

Armenuhi Aleksanyan

National University of Architecture and Construction of Armenia, Yerevan, RA

aleksanyan.armenuhi@yandex.com

Examines the existing legal gaps in the preservation of Yerevan's twentieth-century architectural heritage and their impact on the protection of the city's historical and cultural environment. It analyzes the current legislative framework of the Republic of Armenia, the powers of local self-government bodies, mechanisms for the protection of cultural assets, and the effectiveness of their implementation. Particular attention is paid to the legal status of Soviet-era and modernist architectural structures, as well as to the ambiguity of preservation criteria - namely, to what extent and by what means a given architectural or historical-cultural property should be preserved. The study addresses the following questions: Should a building be preserved in its entirety or only certain elements of it? What modifications are permissible during reconstruction or redevelopment? According to which criteria is the historical and cultural value of a building assessed? The article also examines and analyzes the impact of urban development and investment policies on the historical environment. In addition, it presents comparative observations of international experience and

offers recommendations aimed at improving the legal framework, strengthening institutional mechanisms for heritage protection, and preserving the architectural identity of Yerevan.

Keywords: *20th-century heritage, cultural heritage preservation, legal gaps, urban planning, historical and cultural environment, modernist architecture*

Ալեքսանյան Արմենուհի Ալբերտի (ՀՀ, ք. Երևան) – ՃՇՀԱՀ, Դիզայնի ամբիոն, ասիստենտ, (+374)94477434, aleksanyan.armenuhi@yandex.com

Александян Арменуи Альбертовна (РА, г. Ереван) – НУАА, кафедра Дизайна, ассистент, (+374)94477434, aleksanyan.armenuhi@yandex.com

Aleksanyan Armenuhi (RA, Yerevan) – NUACA, Department of Design, Assistant, (+374)94477434, aleksanyan.armenuhi@yandex.com

Ներկայացվել է՝ 16.06.2026թ.

Գրախոսվել է՝ 29.09.2026թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 30.09.2026թ.